

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК УМОВИ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ

Марина Янковчук
Київ

У статті автор висвітлює психологічні особливості індивідуальної освіти обдарованих дітей, таких як: дистанційна освіта, домашня освіта, екстернат, *unschooling* (розшколювання); розглядає індивідуальну форму навчання як адекватну для обдарованих дітей, які мають пришвидшений розумовий розвиток, чітку самоорганізацію, потяг до самонавчання, самостійно складають власний стратегічний план навчання.

Ключові слова: обдарованість, індивідуальне навчання, дистанційна освіта, домашня освіта, екстернат.

Постановка проблеми. За сучасних умов важливою характеристикою конкурентоспроможності держави є фактор продукування наукових ідей і впровадження їх у життя, для чого в суспільстві повинна бути не просто наявність обдарованих людей, а й підтримуватись їх ефективна самореалізація. Зважаючи на соціальні, технічні та наукові перетворення в суспільстві, які відбуваються сьогодні, стало абсолютно зрозумілим, що саме обдаровані люди зуміють зрозуміти й осягнути всі інноваційні процеси в розвитку новітніх технологій у різних галузях діяльності.

Отже, для реалізації оптимального процесу навчання обдарованих дітей, які виявляють високий рівень здібностей у різних царинах діяльності, мають бути створені нові освітні та виховні моделі, які є адекватними їх когнітивній та особистісній своєрідності. Створення таких цілісних систем розвитку обдарованих дітей є важливим кроком у вирішенні проблем розкриття обдарованості. Виявлення обдарованих дітей варто здійснювати у межах комплексної й індивідуалізованої програм, і це має бути не тільки використання валідних психодіагностичних методів, а й глибокий аналіз процесу розвитку дитини. Та жодна із цих форм роботи не може бути самоціллю і виявлятися окремо одна від одної. Діагностика обдарованості не повинна слугувати методом відбору дітей або їх виділенню чи протиставленню, а поставати засобом для найбільш ефективної організації навчання та розвитку обдарованої дитини. Натомість практика навчання та розвитку обдарованих дітей на сьогодні не має достатньої цілісності, з одного боку, та, з іншого, недостатньо індивідуалізована.

Реалізація оптимального навчально-виховного процесу обдарованих має відбуватися з урахуванням індивідуальності кожної дитини. У процесі навчання обдарованих дітей провідними принципами індивідуального підходу є наступне: забезпечення повноцінного та різнобічного розкриття потенціалу обдарованої особистості; створення та підтримка психологічного клімату, найбільш оптимізованого до потреб обдарованої дитини; соціалізація обдарованої дитини у колективі, який відповідає рівню її психологічного та інтелектуального розвитку; задоволення пізнавальної потреби обдарованої дитини у повній мірі; розвиток здібностей обдарованої дитини до самонавчання.

Ми вважаємо, що індивідуальна освіта є однією із умов розвитку обдарованості, з огляду на це, *метою* нашої статті є висвітлення психологічних особливостей індивідуальної освіти обдарованих дітей, у тому числі тих, які мають високий навчальний потенціал і можуть прискорено закінчити школу.

Аналіз останніх досліджень. Зараз у світі та в Україні простежується зростання уваги до індивідуальної освіти (Дж. Галахер, Б. Грір, Ю. Швалб, Н. Шумакова та ін.). Індивідуальна форма навчання – одна із форм організації навчального процесу, яка спрямована на урахування індивідуальних відмінностей та особливостей кожної дитини, для її становлення як особистості. Мета індивідуального навчання – це не лише досягнення високих результатів у засвоєнні знань, а розвиток індивідуальних якостей, становлення дитини як особистості (Д. Богоявленська, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Матюшкін, Д. Сіск). Загалом для кожної дитини необхідно добирати методи навчання, спираючись на її потреби, психологічні та фізіологічні характеристики. Як справедливо зазначає С. Максименко, що забезпечення успішності розвитку обдарованої особистості залежить від формування особистості та створення необхідних умов для її становлення [3]. Ми хочемо наголосити, що адекватний

вибір форми навчання і є однією зі складових комплексу для створення необхідних умов повноцінного розвитку обдарованої особистості.

Турбота про обдарованих дітей – це турбота про розвиток науки, культури, соціального життя. Існують проблеми як діагностики та розвитку обдарованих дітей на всіх етапах їхнього навчання, розуміння дітьми власної обдарованості та особистої відповідальності за творчу самореалізацію, так і проблема реалізації індивідуального підходу до таких дітей в умовах освітньо-виховного процесу [7].

Ще у 1988 році О. Матюшкін писав, що сучасне навчання зорієнтоване на середнього учня, на середнього студента та середнього спеціаліста [4]. Далі вчений, розглядаючи питання – як держава піклується про навчання різних категорій дітей, які потребують індивідуального підходу, зазначає, що держава витрачає значні кошти на дослідження, корекційне навчання учнів, які є розумово відсталими чи на тих, що мають деякі труднощі в навчанні, але нема жодної програми по дослідженню, навчанню та вихованню обдарованих і талановитих дітей та учнів, які наділені найбільш високими творчими можливостями. Треба підкреслити, що це судження було справедливим у час, коли проводилась VII Міжнародна конференція, яка відбулася у Солт-Лейк Сіті в серпні 1987 р. Але й у наші дні ми не можемо стверджувати, що ситуація кардинально змінилася. Звичайно, зроблено багато, але недостатньо для того, щоб можна було сказати – питання навчання обдарованих дітей вирішено. Ще не створено (і невідомо чи буде створено взагалі) ідеальної моделі навчання обдарованих дітей. Крім того, на теперішній час не існує однозначної думки про спеціалізоване навчання для обдарованих дітей, чи допомагає воно в розвитку або спричиняє шкоду в подальшій соціалізації. Наприклад, у Німеччині законодавчо заборонено пришвидшене навчання для будь-яких дітей, у Фінляндії не рекомендується навчати дітей до того як вони підуть до школи (до речі, через два місяці після початку навчання усі діти прекрасно читають), у США до 12 років не визнають дитину обдарованою (лише після досягнення цього віку дитину беруть у програми навчання для обдарованих).

Нещодавно науковці світового рівня визначили головні технічні задачі людства у XXI ст. Згідно з цим планом, однією з найголовніших задач, які потрібно вирішити, є наступна: «Спираючись на передові методики та застосовуючи різну інтенсивність занять з урахуванням інтересів учнів, навчання необхідно зробити *індивідуалізованим*» [6, 67].

Ідея індивідуальної освіти не є новою, ще до 1917 року в Росії існували гімназії, в яких виокремлювалися та формувалися групи обдарованих учнів, які призначалися, в першу чергу, для дітей, батьки яких належали до «вищого світу». Винятком були балетні школи, які набирали дітей із усіх соціальних прошарків.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні існує немало різних видів індивідуального навчання, до них можна зарахувати – дистанційну освіту, домашню освіту, екстернат, а також нову форму навчання, яку зараз застосовують у США та Канаді, так звана *unschooling*, яку ми перекладаємо як «розколювання». Далі ми розкриємо суть кожного із цих видів.

Дистанційна освіта – тип навчання, який засновано на освітній взаємодії віддалених один від одного педагогів і учнів, що реалізується за допомогою телекомунікаційних технологій і ресурсів мережі Інтернет. Для дистанційного навчання характерні усі компоненти, які притаманні учбовому процесу системи навчання: смисл, цілі, зміст, організаційні форми, засоби навчання, система контролю й оцінки результатів. А. Хуторської [8] визначає дистанційне навчання як таке, що адаптує традиційні форми занять і паперові засоби навчання – у телекомунікаційні, а не є електронним варіантом денного або заочного навчання. Дистанційне навчання сприяє вирішенню специфічних задач, які мають причетність до розвитку складової навчання або є важкими для досягнення у традиційному навчанні:

- посилення активності учня/студента в особистому навчанні: у визначенні навчальних цілей, виборі домінантних напрямків, форм, методів, напрямків у різних навчальних галузях;

- збільшення обсягу навчальних масивів, можливих для досягнення, доступ до світових культурних і наукових надбань для тих, хто навчається, перебуваючи в будь-якому населеному пункті;

- отримання можливості спілкування учня/студента із педагогами-професіоналами, консультування зі спеціалістами високого рівня незалежно від територіального розташування;

- посилення евристичної складової навчального процесу за рахунок застосування

інтерактивних форм занять, мультимедійних навчальних програм;

– більш комфортні умови для творчого самовираження учня/ студента, можливість демонстрації продуктів своєї творчої діяльності всім, хто бажає з ними ознайомитися, широкі експертні можливості оцінки творчих досягнень тих, хто навчається;

– можливість змагання між тими, хто навчається, за допомогою участі у дистанційних проектах, конкурсах, олімпіадах.

Така форма навчання, завдяки одному з принципів, а саме, *принципу гнучкості та динамічності*, забезпечує вибір, створення та реалізацію індивідуальної траєкторії отримання умінь і навиків, що, у свою чергу, дає можливість працювати у зручний час та у зручному місці [2].

Екстернат – одна з форм здобуття повної загальної середньої освіти або вищої освіти, що передбачає самостійне опанування екстерном програмного матеріалу обсягом, визначеним Державними стандартами для отримання документу про відповідний рівень освіти (табель, свідоцтво, атестат, диплом).

Учень/ студент, який навчається екстерном не відвідує навчальний заклад кожного дня, а лише отримує завдання, консультується з викладачами та здає виконані контрольні роботи, заліки. Наведемо ще декілька принципів процесу навчання екстерном:

– класно-урочна система замінена консультаційно-атестаційною;

– терміни навчання скорочені або подовжені;

– програм навчання має у своєму складі базові загальноосвітні учбові предмети;

– у процесі навчання учні працюють з текстами підручників, посібників та додаткової літератури, спираючись на індивідуальний план, методичні вказівки.

Але ідея шкіл-екстернатів не є новою, ще на початку минулого століття екстерном навчали робочу молодь, тому що не вистачало часу на отримання фундаментальної освіти та повноцінну роботу водночас. Також екстерном навчали дітей із послабленим здоров'ям, якщо вони занадто часто пропускали заняття в школі або взагалі не могли їх відвідувати.

Ми розглядаємо екстернатну форму навчання як адекватну для навчання обдарованих дітей, які мають пришвидшений розумовий розвиток, чітку самоорганізацію, потяг до самонавчання, самостійно складають власний стратегічний план навчання.

Домашня освіта. Розглядаючи досвід домашнього навчання у світі, зазначимо наступне: домашня освіта набирає популярності у США, Канаді, Франції, Росії та ще у 40 країнах світу, але в Німеччині, наприклад, така форма навчання, як домашня освіта – заборонена законом. За оцінкою Асоціації захисту домашніх шкіл США (Home School Legal Defense Association), щорічно кількість «домашніх учнів» збільшується на 15 %. Сьогодні концепція індивідуальної освіти завоювала визнання серед багатьох прошарків суспільства.

Домашня освіта була поширена у світі, багато видатних людей навчалися у домашніх умовах. Серед них: *Рузвельт Франклін Делано* – державний діяч, 32-й президент Сполучених Штатів Америки (1933-1945 рр.). Рузвельт – єдина в історії США людина, яка чотири рази обиралася на посаду президента. Його ім'я асоціюється з реформами «Нового курсу», становленням антигітлерівської коаліції, військовими успіхами союзників, з планами післявоєнного упорядкування світу та ідеєю створення ООН. Рузвельт до чотирнадцяти років отримував домашню освіту. *Клод Анрі Сен-Симон де Рувруа* (1760–1825 рр.), відомий соціальний реформатор, засновник школи утопічного соціалізму. Він народився у Парижі та виріс у замку на півночі Франції, отримав гідну домашню освіту. *Фонвізін Денис Іванович* народився у Москві 3 квітня 1745 р. – відомий російський письменник, публіцист, драматург. Він, у зв'язку з недостатністю коштів, отримав неповну домашню освіту (не вивчав іноземні мови). До цього списку можна додати імена російських композиторів *Аляб'єва Олександра Олександровича* (1787–1851 рр.), *Даргомижського Олександра Сергійовича* (1813–1869 рр.), останнього російського імператора *Ніколая II (Романов Миколай Олександрович)* (1868–1918 рр.).

Учитель *Томаса Едісона* (1847–1931 рр.), згодом – відомого винахідника електричної лампочки, вважав, що хлопчик – недоумкуватий та не здатний до навчання. Мати Томаса була змушена навчати сина власними силами. Коментуючи свої досягнення Едісон казав, що він зміг стати винахідником лише завдяки тому, що в дитинстві не ходив до школи. Вищенаведений перелік – тільки невеликий штрих до узагальненого портрету видатної людини, яка отримала домашню освіту.

Дослідники, які не погоджуються з ідеєю домашньої освіти зазначають, що дітям, які не відвідують інституціональні навчальні заклади (загальноосвітні школи, ліцеї, гімназії і

т.п.) бракує спілкування з однолітками, у них виникають труднощі з фізичною підготовкою. Але батьки, що навчають дитину в домашніх умовах, навпаки більш прискіпливо підходять до вирішення вищезгаданих проблем. Що стосується обдарованих дітей, які навчаються в системі домашньої освіти, то для них забезпечується спілкування з дітьми, і це можуть бути не лише однолітки, а й діти старші за віком, до спілкування з якими і тяжіють, в більшості, обдаровані діти. Щодо фізичної підготовки – обирається такий вид фізичних навантажень, які найбільш доцільні саме для даної дитини – це і заняття в спортивних секціях, спортивних клубах або самостійні комплекси вправ.

Професором Лоуренсом Раднером [11] із Мерілендського університету в США було проведено дослідження, в межах якого 20760 дітям, які навчалися за системою «домашня освіта» запропонували тести з базових дисциплін. Результати цього дослідження показали, що «домашні діти» більш дисципліновані й допитливі, але менш схильні до змагальності та конкуренції (ми вважаємо, що таке узагальнення не цілком коректне, деякі риси характеру притаманні дитині, як особистості, не в залежності від форми освіти). Перевірка за стандартними тестами також надає деяку перевагу «домашнім». Через десять років (2009) доктор природничих наук Брайан Рей, президент некомерційного Національного науково-дослідницького інституту домашньої освіти (США) повторив дослідження, долучивши 11739 «домашніх учнів» із 50 штатів. Головний висновок дослідження – діти, які навчаються вдома випереджають за усіма показниками своїх однолітків із державних шкіл, не зважаючи на сімейне походження, соціально-економічний рівень та стиль домашнього навчання [1].

Ю. Швалб, досліджуючи проблему домашньої освіти, висвітлював її наступним чином: домашня освіта є особливим соціальним інститутом освіти, який існував і існує паралельно з інституціональними (державними, суспільними та ін.) формами освіти. Між цими двома формами освіти існують функціональні зв'язки трьох типів: паралельне існування, заміщення та взаємодоповнення. Інституціональні форми освіти запрограмовані на трансляцію більш-менш жорстко нормованих фрагментів культури і, відповідно, формування певного типу особистості. Разом з тим, справедливо вказати на те, що домашня освіта, хоча й підпорядковується інституціональним формам освіти, має значно вищий рівень свободи і «продукт» її впливу – особистість дитини, що суттєво відрізняється від запрограмованих формальних вимог сучасної школи. Вихід за межі соціально визначеного культурного мінімуму, розширення світогляду, готовність до участі у глобальних соціальних процесах – найсуттєвіші характеристики, які формуються у молодого покоління саме в умовах домашнього навчання. Таким чином, можна констатувати важливість наявності та взаємодії домашньої та інституціональної систем освіти, які у комплексі здатні забезпечити повноцінну трансляцію соціокультурного досвіду наступним поколінням, виступаючи «оберегом» від різноманітних кон'юнктурних спроб звузити, підправити чи переглянути культурно-історичну спадщину [5; 9].

Треба визнати, що розповсюдження домашньої освіти та інших альтернативних форм навчання, особливо за останні роки, призвело до суттєвих змін у всій системі освіти. У зв'язку з цим виникла низка нових соціальних, психологічних та педагогічних проблем. Зокрема, це такі проблеми, як співвідношення домашньої та інституційної форм освіти, особливості розвитку сім'ї та родинних стосунків.

Unschooling (розшколювання). Термін «*unschooling*» був запроваджений у 70-х рр. XIX ст. педагогом Джоном Холтом, що отримав широке визнання як "батько" *unschooling* [10]. У деяких дослідженнях «*unschooling*» вважається підмножиною домашньої освіти, і хоча домашня освіта стала предметом широкого громадського обговорення, у той же час, мало уваги приділяють *unschooling*, зокрема. Популяризації *unschooling* перешкоджають критики, схильні розглядати таку форму освіти як таку, що надто радикально відрізняється від традиційних методів і систем навчання. Вони вважають, що діти будуть позбавлені соціальних навичок, структури та мотивації своїх колег, особливо на ринку праці.

Unschooling відрізняється від звичайної шкільної освіти, головним чином, тим, що стандартні навчальні програми та інші особливості традиційного навчання йдуть урозріз із завданням забезпечення максимального рівня освіти кожної окремо взятої дитини. Основною передумовою *unschooling* є те, що дітям притаманна вроджена властивість навчатися. З цього судження можна зробити висновок, що навчання дітей у системі освіти, де «один розмір підходить всім», неефективно використовує час дітей. Традиційні методи навчання вимагають, щоб кожна дитина отримувала знання за визначеною програмою, у

визначені терміни, у визначений час, незалежно від індивідуальних потреб, інтересів, цілей або знань, отриманих самостійно.

Науковці, які підтримують *unschooling* (Дж. Гатто, Г. Лівелін, Дж. Холт), відзначають, що діти готові вчитися в різному віці. Подібно до того, як деякі діти починають ходити у віці від восьми до п'ятнадцяти місяців, розмовляти ще у більшому віковому діапазоні, і це є в межах норми, у свою чергу, діти готові, наприклад, читати у різному віці (від двох до семи років, у деяких випадках верхня межа ще вища). Оскільки традиційна освіта вимагає того, щоб усі діти починали читати, писати та рахувати у той самий час, прихильники *unschooling* вважають, що деякі діти, які не вписуються у визначені вікові рамки, не можуть без шкоди для свого розвитку навчатися за такою системою.

Форма навчання *unschooling* є різновидом домашньої освіти, але з тією відмінністю, що дитина, яка навчається *unschooling*, самостійно керує власною освітою, обираючи структуру, напрямок, об'єм отримуваних знань та викладачів. Критерієм оцінювання знань є тест, який складається після закінчення курсу середньої освіти. На перший погляд, така система освіти може здатися несерйозною та невідповідальною, тому що попередні та теперішнє покоління звикли до тотального контролю за процесом навчання з боку викладачів, батьків та держави у цілому, але за результати несе відповідальність лише людина, яка отримує освіту.

Висновки. Ми не вважаємо за доцільне (це навіть не ставиться за мету) використання альтернативних методів і форм навчання для загального застосування, але вони повинні існувати та бути офіційного статусу.

Ми розглядаємо індивідуальну форму навчання як адекватну для навчання обдарованих дітей, які мають пришвидшений розумовий розвиток, чітку самоорганізацію, потяг до самонавчання, самостійно складають власний стратегічний план навчання.

Таким чином, створення будь-якої системи роботи з обдарованими людьми (в першу чергу, дітьми), яка зорієнтована на максимальне сприяння розвитку їх інтелектуальних можливостей і створення для них режиму найбільшої соціальної прихильності, передбачає попередню руйнацію стереотипів ставлення до обдарованих людей (соціально-державний інстинкт відторгнення «занадто розумних» пов'язаний із побоюванням іншого мислення як явища, яке може зруйнувати загально визнані соціальні цінності та стереотип про необов'язковість і навіть небажання високого рівня інтелекту серед інших психологічних якостей людини).

Важливою складовою у вирішенні проблеми втрати інтересу до навчання, а як наслідку – зниження показників інтелектуального та творчого розвитку у обдарованих дітей, є створення спеціальних освітніх програм, які б відповідали потребам і можливостям цієї категорії учнів і могли б забезпечити подальший розвиток обдарованості.

Література:

1. Брайан Д. Р. Статистика по домашнему образованию. – 2009. – [Електронний ресурс] / Д. Р. Брайан. – Режим доступу : <http://www.freeedu.ru/modx/statistika-podomashnemu-obrazovaniyu-v-ssha>.
2. Богданова Н. Дидактичний підхід до реалізації системи дистанційного навчання в системі дистанційного навчання в системі інженерної освіти / Н. Богданова // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць / за заг. ред. проф. В. І. Сипченка. – Вип. XLII – Слов'янськ : СДПУ, 2008. – С. 11-18.
3. Максименко С. Д. Психологія особистості : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
4. Матюшкин А. М. О создании научно-практической программы по выявлению, обучению и воспитанию одаренных и талантливых детей в СССР / А. М. Матюшкин, Д. А. Сиск // Вопросы психологии. – 1988. – № 4. – С. 88-97.
5. Психологічна організація розвитку суб'єкта учіння / за ред. академіка АПН України С. Д. Максименка. – К. : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 1996. – 231 с.
6. Трибушная Е. План века / Е. Трибушная, А. Бондарев // Корреспондент. – 2007. – № 18 (307). – С. 66-67.
7. Холодная М. А. Психологические механизмы интеллектуальной одаренности / Марина Александровна Холодная // Вопросы психологии. – 1993. – № 1. – С. 32-39.
8. Хуторской А. В. Дидактические основы эвристического обучения : автореф. дис. на соискание степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Андрей Викторович Хуторской. – М., 1998. – 37 с.

9. Швалб Ю. М. Целеполагающее сознание (психологические модели и исследования) / Юрий Михайлович Швалб. – К. : Миллениум, 2003. – 152 с.

10. Greer B. unschooling or homeschooling? [Электронный ресурс] / Billy Greer. – Режим доступа : http://www.unschooling.org/fun12_unschooling.htm.

11. Rudner L. M. Scholastic Achievement and Demographic Characteristics of Home School Students in 1998 / Lawrence M. Rudner // Education Policy Analysis Archives. – University of Maryland, March 23, 1999. – № 7. – P. 7-12.

В статье автор освещает психологические особенности индивидуального образования одаренных детей, таких как: дистанционное обучение, домашнее обучение, экстернат, unschooling; рассматривает индивидуальную форму обучения как адекватную для одаренных детей, которые обладают ускоренным умственным развитием, четкой самоорганизацией, стремлением к самообучению, а также самостоятельно составляют собственный стратегический план обучения.

Ключевые слова: одаренность, индивидуальное обучение, дистанционное образование, домашнее образование, экстернат.

The author highlights the psychological characteristics of the individual education of gifted children, such as distance learning, homeschooling, external studies, unschooling, considers an individual form of learning as adequate for gifted children who have accelerated mental development, a clear self-organization, the desire for self-learning and are creating their own strategic plan of study.

Key words: giftedness, individual learning, distance learning, home education, external studies.